

Vatikan Kütüphanesinde Tefsîr İlimine İlişkin Arapça El Yazmaları Üzerine Bir Araştırma*

ESRA GÖZELER
DR., ANKARA Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
egozeler@divinity.ankara.edu.tr

Özet

Vatikan Kütüphanesi oldukça büyük el yazma koleksiyonlarına sahiptir. El yazmaları içerisinde birçok dil ve alanın içerisinde Arapça ve İslâm bilimlerine dair yazma eserler yer almaktadır. Bu makale Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan Tefsîr ilmine ilişkin Arapça el yazmaları üzerine yapılmış bir araştırmadır. Araştırma el yazmalarının ve müelliflerinin isimlerini ve alanlarına göre kategorik dağılımını, yazmaların kronolojik ve fiziksel bilgilerini belirleme amacını taşımaktadır. Bu el yazmaları tarama/değerlendirme yöntemiyle ele alınmıştır. Vatikan Kütüphanesi'nde Tefsîr ilmine ilişkin yazma eserlerin alanlarına göre dağılımında çeşitlilik görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: El yazmaları, Vatikan Kütüphanesi, Tefsîr, Arapça

Abstract

Tafsîr-related Arabic Manuscripts in the Vatican Library

The Vatican Library holds a big number of manuscript collections. Among these collections, along with other languages, Arabic-Islamic manuscripts are found. This work deals with Tafsîr-related Arabic manuscripts in the Vatican Library and aims to determine the names and main fields of these manuscripts as well as their chronological and physical data. In the Manuscripts Department of Vatican Library, Tafsîr-related manuscripts are basically on Qur'anic sciences, Tafsîr books and Tafsîr commentaries.

Keywords: Manuscripts, Vatican Library, Tafsîr, Arabic

* Makalenin tamamını okuyarak değerli katkılar sunan Prof. Dr. Mehmet Paçacı, Prof. Dr. İsmail Çalışkan ve Doç. Dr. Mehmet Akif Koç'a saygılarımı ve şükranlarımı sunuyorum. Vatikan'da araştırma imkanı sağlayan Prof. Dr. Dr. Felix Körner'e (Pontifical Gregoriana University), yazmaların tespitinde yardımlarından dolayı Prof. Dr. Dr. Adnane Mokrani (Pontifical Gregoriana University, PISAI) ve Michel Saghbiny'ye (PISAI) ve İtalyanca metinlerin çevirisini yapan Ar. Gör. Yasin Meral'e teşekkür ediyorum.

Giriş

Dünyanın en eski kütüphanelerinden biri olan Vatikan kütüphanesinin tarihi 4. yüzyılda oluşturulmuş, kütüphane ve arşiv olma özelliğine sahip *Scrinium*'a¹ dayanmaktadır. 8. yüzyılda kütüphane için bir kardinal atanmış ve Papa I. Adrian (772-795) zamanında 784 tarihli bir belgeyle bu unvan verilmiştir. 13. yüzyılın ilk yarısında, Papaların en eski kütüphanesi ve arşivleri hala bilinmeyen sebeplerden dolayı dağılmıştır. Koleksiyonlar aynı yüzyılda Papa 8. Boniface (1294-1303) tarafından tekrar oluşturulmuştur. Papa 8. Boniface'in vefatından sonra bu koleksiyonlar Perigua, Assisi ve son olarak Avignon'a taşınmıştır. Bu taşınmalar esnasında birçok eser yolda kaybolmuştur. Avignon'da Papa 22. John (1316-1334) yeni bir kütüphane tesis etmeye başlamıştır. Kütüphane 1450 yılında Papa 5. Nicholas (1447-1455) tarafından kurulmuş ve 1475 yılında Papa 4. Sixtus tarafından (1471-1484) genişletilmiştir.² Ancak burada şunu ifade etmeliyiz ki kütüphanenin hangi Papa zamanında kurulmuş olduğu tartışmalıdır. Bundan dolayı tarihçiler aynı nesil içerisinde kütüphanenin iki kurucusu olup olmadığı sorusunu sormaktadırlar. Aslında Papalık, Rönesans'a kadar "kütüphane" olarak adlandırmaya değer bir yapıya sahip değildi. Rönesans'ın ilk Papası olarak kabul edilen Papa 5. Nicholas bu dönemde kütüphaneyi genişlettiği için tarihçilerin çoğu Vatikan Kütüphanesi'nin kurucusu olarak onu kabul etmektedirler.³ Diğer taraftan kütüphanenin daha erken bir tarihte, 1369 yılında kurulduğunu belirten tarihçiler bulunmaktadır.⁴ Papa 5. Nicholas, papalığı döneminde Yunanca, Latince ve İbranice⁵ el yazmalarının araştırmacıların okumasına ve çalışmasına açılması gerektiğine karar vermiştir.

Vatikan Kütüphanesi'nin koleksiyonları el yazmaları, basılı kitaplar ve nüvizmatik olmak üzere üç bölümde korunmaktadır. El yazmaları bölümü,

¹ *Scrinium*, Eski Roma'da papirüs tomarlarının saklandığı silindir şeklinde kaplıdır.

² Dom Anselm M. Albareda, "The Preservation and Reproduction of the Manuscripts of the Vatican Library through the Centuries," *Proceedings of the American Philosophical Society*, 104:4 (1960), s.1; <http://www.vaticanlibrary.va/home.php?pag=storia> (01.09.2010). Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Charles Sayle, "The Vatican Library," *Library*, 1-6:1 (1894), ss.327-343.

³ J. W. Clark, "On The Vatican Library of Sixtus IV," *Proceedings of Cambridge Antiquarian Society and Communications*, X (1898-1899), s.4vd; David Mycue, "Founder of the Vatican Library: Nicholas V or Sixtus IV?," *The Journal of the Library History* (1974-1987), 16:1 (1981), s.1vd.

⁴ Albareda, a.g.m., s.1.

⁵ Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan İbranice el yazmaları için bk. Benjamin Richler, *Hebrew Manuscripts in the Vatican Library*, (Citta del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2008). Richler, bu çalışmasında kütüphaneye ilişkin şöyle bir bilgi aktarmaktadır: "1. Dünya Savaşı ve Holocaust sırasında Vatikan Kütüphanesi sadece Yahudi alimlerin eserlerini ve çalışmalarını geliştirdikleri bir yer olmamış; aynı zamanda onlara güvenli bir koruma alanı sağlamıştır. Haham ve Profesör Umberto Cassuto (1883-1951), meşhur oryantalist Giorgio Levi della Vida (1886-1967), bibliyografya uzmanı Aaron Freimann (1871-1948) ve arşivci Anna Maria Enriques (1907-1944) gibi isimler bunlar arasında en iyi bilinenleridir." Bk. Richler, a.g.e., s.22-23.

el yazmaları ve arşiv belgeleri⁶ olmak üzere iki alt-bölümden oluşmaktadır. Basılı kitaplar bölümünde, bir milyonun üzerinde çoğunlukla nadir ve eski kitap bulunmaktadır. Bu bölümde yer alan 8400 adet kitap ise Avrupa’da 1501 yılından önce yazılmış⁷ özel bir koleksiyonu oluşturmaktadır. Kütüphanede bulunan kitapların çoğu 15, 16, 17 ve 18. yüzyıllara aittir. Bu bölüm “açık” ve “kapalı” olarak adlandırılan iki kısım koleksiyonu korumaktadır. “Kapalı koleksiyonlar” meşhur ve önemli İtalyan ailelere aittir ve Papa’nın özel kütüphanesini oluşturan tarihsel ve nadir eserlerdir. Bu yüzden Papa’nın Kütüphanesi “kütüphanelerin kütüphanesi” olarak adlandırılmaktadır. “Açık koleksiyonlar” ise okuma salonlarındaki raflarda bulunan genel koleksiyonlardır.⁸ Bu koleksiyonlar içerisinde de nadir eserler bulunmaktadır. Nümizmatik bölümünde, içlerinde Papalara ait olduğu bilinen, yaklaşık olarak 300.000 parça demir para, madalyon ve tablet gibi materyaller bulunmaktadır.⁹

Yazma eserler açısından dünyanın zengin kütüphanelerinden biri olan Vatikan Kütüphanesi’nin el yazmaları kısmında yaklaşık olarak 80.000 cilt el yazması eser ve 1970 yılında kurulan arşiv kısmında ise 75.000 civarında belge bulunmaktadır.¹⁰ Latin, Yunan ve Şark alanlarında Vatikan el yazmaları koleksiyonlarının zenginliği dikkat çekicidir. Kütüphanede 114 el yazma koleksiyonu mevcuttur. Bu koleksiyonlar içerisinde Arapça İslâm yazmaları, *Barberiniani orientali*, *Borgiani arabi*, *Rossiani* ve *Vaticani arabi* koleksiyonlarında yer almaktadır.¹¹

Vatikan Kütüphanesi’nin el yazmaları içerisinde toplam 1798 adet Arapça İslâm el yazması bulunmaktadır. 1935 yılına kadar Arapça İslâm el yazmalarında çok ciddi bir artış gözlenmemiştir. Bu tarihe kadar 1486 adet olan yazma eserlerin sayısı 1935-1964 yılları arasında 1798’e kadar çıkmış ve el yazmalarının sayısı 312 adet artmıştır.¹² El yazmaları koleksiyonları genellikle Süryani kiliselerine bağlı yerlerden¹³ ve büyük oranda Türkçe konuşulan (Güneydoğu Anadolu) bölgelerden gelen yazmalardan oluşmaktadır.¹⁴

⁶ Papalık arşivleri ve tarihsel belgeleri, yerel olmasının yanı sıra uluslararası ve evrensel olduğu için oldukça geniş ilgi görmektedir. Arşivin en önemli kısmı kronolojik olarak düzenlenmiş Papaların mektuplarından oluşmaktadır. Ayrıca modern Avrupa tarihine ilişkin belgeler de arşivde yer almaktadır. Vatikan arşivlerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Charles H. Haskins, “The Vatican Archives,” *The American Historical Review*, 2:1 (1896), ss.40-58.

⁷ Bu kitaplar Latince “beşikte” veya “kundakda” anlamına gelen *incunabula* olarak adlandırılmaktadır. Bu kavramdan önce İngilizce “fifteen” terimi kullanılmaktaydı.

⁸ www.vaticanlibrary.va/home.php?pag=stampati (01.09.2010)

⁹ www.vaticanlibrary.va/home.php?pag=dipartimento_numismatica (01.09.2010)

¹⁰ http://www.vaticanlibrary.va/home.php?pag=dipartimento_manoscritti (01.09.2010)

¹¹ www.vaticanlibrary.va/home.php?pag=sezione_manoscritti (01.09.2010)

¹² Giorgio Levi della Vida, *Secondo Elenco dei Manoscritti Arabi Islamici Della Biblioteca Vaticana*, (Citta del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1965), s.V.

¹³ Giorgio Levi della Vida, *Secondo Elenco*, s.VII.

¹⁴ A.g.e., s.VII.

Yine birçok el yazması 12 İmam Şiası'nın etkili olduğu bölgelerden – özellikle Mutâvile isimli bir gruptan- gelmiştir.¹⁵ 1380-1477 demirbaş numaralar arası eserler ise İstanbul'daki özel bir koleksiyondan gelen yazmalardır. Bu koleksiyonun adı belirtilmemiştir. Kahir ekseriyeti Türkçe ve Farsça olan bu eserler kütüphaneye 1934 yılında dahil olmuştur.¹⁶

Napoli doğumlu İtalyan şarkiyatçı Enrico Cerulli (1898-1988), Arapça İslâm yazmalarını Vatikan Kütüphanesi'ne en fazla bağışlayanlardan biridir. Cerulli, Vatikan Kütüphanesi'nin Arapça İslâm el yazmalarının kataloglarını da hazırlayan Giorgio Levi della Vida'dan (1886-1967) şarkiyat dersleri almış ve özel olarak Habeşistan ve Somali üzerine çalışmıştır. Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapan Cerulli, diplomat olarak görev yaptığı yerlerin kültür tarihleriyle ilgilenmiştir. 1950-1955 yılları arasında İran Büyükelçiliği görevi yapmış olan Cerulli, özellikle İran, Etiyopya ve Somali'de bulunduğu sıralarda birçok el yazması toplamış ve bunları Vatikan Kütüphanesi'ne hediye etmiştir.¹⁷

Vatikan Kütüphanesi'nde yer alan Arapça İslâm el yazmaları arasında en eskisi 577/1182 tarihli ve 1607 demirbaş numaralı Ğazzalî'nin (505/1111) *el-Mağşadu'l-esnâ fi esmâ'illâhi'l-ħusna* isimli eseridir. Bu yazma eser biraz yıpranmış bir durumdadır.¹⁸ Kütüphanede el yazmalarının tespitinde ve isimlerinin bulunmadığı durumlarda Brockelmann'ın *GAL* isimli eserine müracaat edilmiştir. İsimlerinin tespit edilememesi durumunda eserlerin kimlikleri belirsiz kalmıştır.¹⁹ Ayrıca bu el yazmaları içerisinde tahkik edilmeden basılanlar olmuştur.²⁰

Vatikan Kütüphanesi'nde 1. Kur'ân, 2. Kur'ân ilimleri, 3. Hadis, 4. Teoloji, 5. Dualar, 6. Din ve Hukuk, 7. Mistisizm, 8. Etik, Siyaset, Eğitim, 9. Felsefe, 10. Matematik, 11. Mekanik, Müzik, Resim, 12. Astronomi ve Astroloji, 13. Tıp ve Doğa Bilimleri, 14. Gizli Bilimler, 15. Oyunlar, 16. Coğrafya, 17. Tarih, 18. Gramer, 19. Leksikografi, 20. Retorik, Şiir Sanatı, Vezin, Stilistik Modeller, Kaligrafi, 21. Bibliyografya, Ansiklopedi, 22. Şiir, 23. Süslü Nesir, 24. Roman, Hikaye, Masallar olmak üzere belirlenmiş toplam 24 farklı alanda Arapça İslâm eserleri mevcuttur. Dolayısıyla İslâmî yazmalar ifadesinde kullanılan 'İslâmî' kelimesi geniş anlamda kullanılmıştır. Matematik, tıp vb. bütün bilim türlerinde yazılan eserlerin ta-

¹⁵ A.g.e., s.VII.

¹⁶ Giorgio Levi della Vida, *Elenco dei Manoscritti Arabi Islamici Della Biblioteca Vaticana*, (Citta del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1935), s.IX.

¹⁷ Giorgio Levi della Vida, *Secondo Elenco*, s.VIII; Mahmut Şakiroğlu, "Cerulli, Enrico," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.7, s.426.

¹⁸ Giorgio Levi della Vida, *Secondo Elenco*, s.VIII-IX.

¹⁹ A.g.e., s. X.

²⁰ A.g.e., s. XI.

mamı ‘İslâmî’ kelimesinin alanına girmektedir. Sadece dinî yazmalar anlamında değildir.²¹

Bu çalışmada Vatikan Kütüphanesi’nde bulunan Arapça İslâm el yazmaları içerisinde Tefsîr ilmine dair eserleri tarama/değerlendirme yöntemiyle tespit ve tasnif etmeye çalıştık. Bununla, kütüphane bünyesindeki Tefsîr ilmiyle ilgili yazmaların genel bir değerlendirmesini yapmayı amaçladık. Makalede ele aldığımız el yazmalarını alanlarına göre **Kur’ân Sözlükleri, Ulûmu’l-Kur’ân** --1. Genel Ulûmu’l-Kur’ân Eserleri, 2. Garibu’l-Kur’ân Eserleri, 3. Mübhemâtü’l-Kur’ân’a Dair Eser, 4. Müşkîlu’l-Kur’ân’a Dair Eser, 5. Nesh Konusuna Dair Eser, 6. Âyetlerin Sayısına Dair Eser, 7. Tecvîd İlimine Dair Eseler, 8. Kırâ’ât İlimine Dair Eserler-- **Tefsîrler** ve **Hâşiyeler** olmak üzere dört ayrı kategoride tasnif ederek inceledik.²² Bu temel başlıklar altında eserler müelliflerin isimleri esas alınarak alfabetik olarak düzenlenmiştir. Aynı eserin bu kütüphanede bulunan farklı nüshaları ise kronolojik olarak sıralanmıştır. Müelliflerin vefat tarihleri taradığımız kataloglarda bulunmamaktadır. Bu tarihleri el yazmalarının daha sağlıklı kronolojik bilgilerini elde edebilmek için –tespit edebildiğimiz kadarıyla– biz ekledik. Bu çalışmada yer alan her bir el yazması kaydı aşağıdaki bilgileri içermektedir:

1. Demirbaş numarası
2. Müellifin ismi
3. Eserin ismi
4. Müstensihin ismi (bilindiği durumlarda)
5. Tarih (hicrî takvime göre)
6. Eserin fiziksel özellikleri (ölçü ve varak sayısı)

Bu araştırmada yer alan el yazmaları için Vatikan Kütüphanesi’nin özel ve genel katalogları ve özellikle Yahudi oryantalist Giorgio Levi della Vida (1886–1967) tarafından hazırlanan kataloglardaki kayıtlar taranmıştır. Çalışmamızda *Vaticani arabi* koleksiyonu esas alınmıştır. Aynı yazma diğer koleksiyonlarda mevcut ise buna ilişkin bilgilere dipnotta işaret edilmiştir. *Vaticani arabi* koleksiyonunda olmayıp diğer koleksiyonlarda olan yazmalar metin içerisinde gösterilmiş; hangi koleksiyonda olduğu yine dipnotta belirtilmiştir.²³

Bu genel girişten sonra yazma eserlerin kayıtlarına ve alanlarına göre dağılımına geçebiliriz.

²¹ Giorgio Levi della Vida, *Elenco*, s.X.

²² Giorgio Levi della Vida, hazırladığı kataloglarda bu yazmaları “Kur’ânî İlimler” ana başlığı altında Giriş, Masoratik, Sözlükler, Konkordans, Tecvîd, Kırâ’ât ve Tefsîrler (Sünnî ve Şii) şeklinde kategorize etmiştir. Bk. *Elenco*, s.284-285; *Secondo Elenco*, s.162. Biz ise çalışmamızda bundan farklı olarak klasik kitabiyatımıza dayanan ayrıntılı bir tasnif denemesi yapmaya çalıştık.

²³ Bu çalışmada yer alan yazma eserler için sırayla *Keşfu’z-Zunûn* (Kâtip Çelebi), *el-İtkân* (Suyûfî) ve *Târîhu’l-turâsi’l-‘arabî* (Fuat Sezgin) taranmıştır. Bu kaynaklarımızda bulabildiklerimiz dipnotta gösterilmiştir.

YAZMA KUR'ÂN SÖZLÜKLERİ

1. 1450 Muḥammed b. Demîr b. Muştafâ er-Rûmî ed-Divirkî el-Ḥanefî, *Me'ânî elfâzi'l-Ḳur'ân*, [19 Şaban 718; 19 x 13,5 cm, 297 varak].
2. 1506 Şâlih Nâzîm b. Muḥammed b. İsmâ'îl el-Miṣrî, *Delîlu'l-ḥayrân fi'l-keşfi 'an âyât (ây)i'l-Ḳur'ân*, [Ḥuseyn b. Mullâ Yûsuf; Cumâde's-sânî 1116; 20,5 x 14 cm; 165 varak].

YAZMA ULÛMU'L-KUR'ÂN ESERLERİ

I. Genel Ulûmu'l-Kur'ân Eserleri

3. 1658 Celâleddîn es-Suyûtî (911/1505), *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân*,²⁴ [Muḥammed b. Şemseddîn eş-Şâfi; 6 Rebîu's-sânî 973; 23,4 x 16,8 cm; 141 varak].
4. 1121/1 Ebû Zekerîyyâ' Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (676/1277), *et-Tibyân fi 'adâbi ḥameleti'l-Ḳur'ân*,²⁵ [11. yüzyıl; 21 x 15 cm, 155 varak].

II. Garibu'l-Kur'ân'a Dair Eserler

5. 132/3 Ebû Bekr Muḥammed b. 'Omer b. 'Uzeyr es-Sicistânî el-'Uzeyzî (330/941), *Tefsîru ġarîbi'l-Ḳur'ân*,²⁶ [Ramazan 833; 26,5 x 19 cm; 61-93. varaklar].
6. 835 Ebû Bekr Muḥammed b. 'Omer b. 'Uzeyr es-Sicistânî el-'Uzeyzî (330/941), *Tefsîru ġarîbi'l-Ḳur'ân*, [10. yüzyıl; 18 x 13 cm, 89 varak].
7. 393 Ebû 'Ubeyd Aḥmed b. Muḥammed el-Herevî (401/1011), *el-Ġarîbeyn*,²⁷ [24 Zu'l-kade 977; 26,5 x 17,5 cm; 335 varak].

III. Mübhemâtu'l-Kur'ân'a Dair Eser

8. 1019 Ebu'l-Ḳâsım 'Abdurrahmân b. 'Abdallâh es-Suheybî (581/1185), *et-Ta'rif ve'l-i'lâm fi tefsîri'l-Ḳur'ân*,²⁸ [Cumâde's-sânî 691; 23,5 x 17 cm, 169 varak].

²⁴ Kâtip Çelebi, *Kesfu'z-Zunûn*, c.I, s.59. Vatikan Kütüphanesi, 1724/7 demirbaş numarasına kayıtlı yazmada bu eserden parçalar bulunmaktadır.

²⁵ Kâtip Çelebi, *Kesfu'z-Zunûn*, c.I, s.84, s.311.

²⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, s.285; *Târîhu'l-turâsi'l-arabi*, c.III, s.101. Eser, Vatikan Kütüphanesi *Borgiani arabi* koleksiyonunda kayıtlıdır.

²⁷ Kâtip Çelebi, *Kesfu'z-Zunûn*, c.III, s.967.

IV. Müşkilü'l-Kur'ân'a Dair Eser

9. 132/2 Ebū Muhammed 'Abdullāh b. Muslim İbn Kuteybe (276/889); *Müşkilü'l-Kur'ân*,²⁹ [Ramazan 839; 26,5 x 19 cm; 16-60. varaklar].

V. Nesh Konusuna Dair Eser

10. 132/4 Ebū'l-Kāsim Hibetullāh İbn Selāme b. Naşr el-Bağdadi (410/1019), *Kitābu'n-nāsih ve'l-mensüh fi'l-Kur'ân*,³⁰ [Ramazan 834; 26,5 x 19 cm; 94-113. varaklar].

VI. Âyetlerin Sayısına Dair Eser

11. 1475/2 Burhāneddīn İbrāhīm el-Ca'berī er-Rebe'ī (732/1332), *Ḥadiķatu'z-zehar fi 'adedi āyi es-suver*,³¹ [9. yüzyıl; 17,5 x 13 cm, 20-23. varaklar].

VII. Tecvīd İlimine Dair Eserler

12. 1712/5 'Abdulgānī b. İsmā'īl en-Nāblusī (1143/1731), *Kifāyetu'l-mustefīd fi ma'rifeti't-tecvīd*, [Yūnis b. Dāvūd el-İrāķī er-Rifā'ī eş-Şāfi'ī; 13-14. yüzyıl; 22 x 15,5 cm; 67-77. varaklar].
13. 1475/6 Burhāneddīn İbrāhīm el-Ca'berī er-Rebe'ī (732/1332), *el-Vādiķa fi tecvīdi'l-fātiķa*,³² [9. yüzyıl; 17,5 x 13 cm, 49-51. varaklar].
14. 830/4 El-Ca'berī (732/1332), *Tecvīdu'l-fātiķa*, [12-13. yüzyıl; 20 x 14 cm, 220. varak].
15. 1502 Cemāleddīn Ebū Zekerıyyā' Yahyā b. Yūsuf eş-Şarşarī el-Ḥanbelī (716/1316), *eş-Şariķa fi tecvīdi'l-Fātiķa*, [Muḥammed b. İbrāhīm; 1 Zi'l-hicce 1122; 21 x 15 cm, 361 varak].

²⁸ Kataloglarda eser, tefsirler kısmında gösterilmiştir. Ancak eser, Mübhemātu'l-Kur'ân konusunda yazılmış müstakil eserlerin ilkidir. Bk. Suyūṫī, *el-İtķān*, s.765; Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Süheyli, Abdurrahman b. Abdullah," *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, c.38, s.32.

²⁹ Suyūṫī, *el-İtķān*, s.204; Eser, *Borgiani arabi* koleksiyonunda kayıtlıdır.

³⁰ *Tāriķu'l-turāşī'l-'arabī*, c.II, s.101. Yazma, *Borgiani arabi* koleksiyonunda kayıtlıdır. Kataloglarda eser, tefsirler kısmında gösterilmiştir.

³¹ Kātip Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, c.II, s.540.

³² Kātip Çelebi, *Keşfu'z-Zunūn*, c.I, s.321 (Tevvīd başlığı altında müellifin ismi yok); c.III, s.1059 (Kur'ât başlığı altında müellifin ismi yok); c.IV, s.1600 (Vav babı başlığı altında müellifin ismi bulunmaktadır).

16. 1456/4 Ebū 'Amr 'Osmān ed-Dānī (444/1053), *el-Mukni' fī beyāni resmi ḥaṭṭi'l-meṣāḥif*,³³ [Şevvāl 843; 20 x 13 cm; 37-79 varak].
17. 169 Ebū 'Amr 'Osmān b. Sa'īd ed-Dānī el-Ḳurṭubī el-Muḳrī (444/1053), *el-Vakfu't-tamm ve'l vakfu'l-kāfī ve'l-ḥasen fī kitābi'llāh*,³⁴ [8-9. yüzyıl; 19,5 x 14,5 cm; 163 varak].
18. 1468/3 Ebu'l-ḥayr Muḥammed b. Muḥammed İbnu'l-Cezerī (833/1429), *Urcūze fī'l-idgām*, [Zu'l-kade 918, 17 x 12 cm; 36. varak].
19. 1724/3 Ebu'l-ḥayr Muḥammed b. Muḥammed İbnu'l-Cezerī (833/1429), *el-Muḳaddime fī't-tecvīd*, [27 Şaban 1163; 21,5 x 13 cm; 33-45. varaklar].
20. 1178/15 Ebu'l-ḥayr Muḥammed b. Muḥammed İbnu'l-Cezerī (833/1429), *el-Muḳaddime el-Cezeriyye*, [13. yüzyıl; 16,5 x 11 cm; 122-125. varaklar].
21. 1144/5 El-Ḳāsım İbn Firruh eş-Şāṭibī (590/1194), *'Aḳiletu etrābi'l-kaşā'idi fī esne'l-maḳāşid*,³⁵ [11. yüzyıl; 21,5 x 15; 202-213. varaklar].
22. 582/1 El-Ḥasan b. Şücā' b. Muḥammed b. El-Ḥasan et-Tūnī (?), *el-Mufīd fī 'ilmi't-tecvīd*, [10. yüzyıl; 15 x 10,5 cm, 202 varak].
23. 1144/1 Muḥammed el-Ḥalebi el-Ḳādirī İbn Ḥanbelī, *el-Fevāidu's-seriyye fī şerḥi'l-Cezeriyye*,³⁶ [21 Zu'l-hicce 1011; 21,5 x 15; 3-52. varaklar].
24. 1168/4 Mūsā b. 'Ubeydullāh İbn Ḥākān, *Ḳaşide fī't-tecvīd*, [12. yüzyıl; 19,5 x 14 cm; 101. varak].
25. 830/3 Zekiyyeddīn Mañşūr b. 'İsa es-Semennūdī,³⁷ *Tuḥfatu't-tālibīn fī tecvīdi kitābi rabbi'l-'ālamīn*, [12-13. yüzyıl; 20 x 14 cm, 194-220. varaklar].
26. 1178/1 Zeyneddīn Ebū Yaḥya Zekerıyyā Muḥammed el-Enşārī (926/1520), *ed-Daḳā'ıku'l-muḥakkime fī şerḥi'l-*

³³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.III, s.1059.

³⁴ Eser, *Borgiani arabi* koleksiyonunda kayıtlıdır.

³⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.III, s.926.

³⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.III, s.1038. Müellifinin ismi zikredilmemiştir.

³⁷ Bağdatlı İsmail Paşa'nın (ö. 1920) İslâm dünyasında yetişmiş müellifler ve eserleri hakkında ansiklopedik bilgi veren *Hedıyyetu'l-'arifin* isimli kitabında es-Semennūdī'nin vefat tarihi nüshalardaki eksikliklerden/yıpranmalardan dolayı belirtilmemiştir. Ancak *Tuḥfatu't-tālibīn* eserini 1084 yılında tamamladığı kaydedilmiştir (Bk. *Hedıyyetu'l-'Arifin*, (İstanbul: Vekaletu'l-Maarif, 1955), c.II, s.476 (ofset baskı: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut-Lübnan, c.VI, s.476). Dolayısıyla es-Semennūdī'nin vefat tarihi için 1084/1673'ten sonra yazılabilir.

muḳaddime, [19 Şaban 1281; 16,5 x 11 cm; 4-35. varaklar].

VIII. Kırâ'ât İlimine Dair Eserler

27. 1475/1 Aḫmed b. Muḫammed b. Sa'îd el-Yemenî , *Tetimmetu'l-me'ânî ve tekmilatu'l-meşânî fi'l-ḳırâ'âti's-selâs*, [9. yüzyıl; 17,5 x 13 cm, 1-15. varaklar].
28. 1511 Ebû 'Amr 'Osmân b. Sa'îd ed-Dânî (444/1053), *et-Teysîr fi'l-ḳırâ'âti's-seb'*,³⁸ [14 Safer 741; 21,5 x 13,5 cm; 63 varak].
29. 582/3 Ebu'l-Faḏl 'Abdurrahmân b. Aḫmed b. Ḥasan er-Râzî el-Muḳrî, *Ḥurûfu'l-Yaḫşubî*, [5 Zu'l-ka'de 987; 15 x 10,5 cm, 116-119. varaklar].
30. 1376 Ebu'l-Ḥasan 'Alî el-Berrî (İbn Berrî) (709/1309), *ed-Dureru'l-levâmî' fi aşli maḳra'i'l-imâm Nâfî*, [10. yüzyıl; 19 x 13 cm; 23 varak].
31. 1468/1 Ebu'l-ḫayr Muḫammed b. Muḫammed b. Muḫammed İbnu'l-Cezerî (833/1429), *Nihâyetu'l-berare fi's-selâse ez-zâ'ide 'an el-aşere*, [Zu'l-kade 918; 17 x 12 cm, 1-29 varak].
32. 1468/2 Ebu'l-ḫayr Muḫammed b. Muḫammed İbnu'l-Cezerî (833/1429), *et-Tizkâr fi ḳırâ'âti Ebân b. Yezîd el-Attâr*, [Zu'l-kade 918; 17 x 12 cm, 30-36. varaklar].
33. 1474 Ebu'l-ḫayr Muḫammed b. Muḫammed İbnu'l-Cezerî (833/1429), *Ṭayyibetu'n-neşr fi'l-ḳırâ'âti'l-aşr*,³⁹ [4 Rebîu'l-evvel 883; 16 x 13 cm, 37 varak].
34. 1144/6 Ebu'l-ḫayr Muḫammed b. Muḫammed İbnu'l-Cezerî (833/1429), *et-Taḳrîb*,⁴⁰ [11. yüzyıl; 21,5 x 15 cm; 214-218. varaklar].
35. 582/2 Ebu'l-Ḳâsım Mañşûr b. Muḫammed es-Sindî el-Muḳrî' (395/1005), *el-İrşâd*, [10. yüzyıl; 15 x 10,5 cm, 21-115. varaklar].
36. 1713/1 El-Ḳâsım ibn Firruh eş-Şâṭibî (590/1194), *Ḥirzu'l-emânî ve vehu't-tehânî*,⁴¹ [11-12. yüzyıl; 19 x 14,5 cm; 1-19. varaklar].

³⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.II, s.449.

³⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, s.237.

⁴⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, s.237.

⁴¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.II, s.540.

37. 1566 El-Kâsım ibn Firruh eş-Şatıbi (590/1194), *Hırzu'l-emâni ve vechu't-tehâni*, [11 Rebiu'l-evvel 1191; 22,5 x 16,5 cm; 90 varak].
38. 77 Sirâceddîn 'Omer b. Bedreddîn Kâsım b. Muḥammed el-Enşâri eş-Şâfi'i en-Neşşâr (938/1531), *el-Mukarrar fîmâ tevâtere mine'l-ḳur'âti's-seb'i ve teḥarrer*,⁴² [4 Zu'l-hicce 953; 21 x 16 cm; 96 varak].

YAZMA TEFSİRLER

39. 898 'Abdullâh b. 'Omar b. Muḥammed el-Beydâvi (685/1286), *Envâru't-tenzîl ve-esrâru't-te'vîl*,⁴³ [10-11. yüzyıl; 23 x 14 cm, 544 varak].
40. 1507 'Abdullâh b. 'Omar b. Muḥammed el-Beydâvi (685/1286), *Envâru't-tenzîl ve-esrâru't-te'vîl*, [Aḥmed b. Muştafâ; Cumade's-sani 1044; 30 x 20 cm, 597 varak].
41. 1778/2 'Abdullâh b. 'Omar b. Muḥammed el-Beydâvi (685/1286), *Sûretu'n-nûr*, (*Envâru't-tenzîl ve-esrâru't-te'vîl*'den alınmış), [İbrâhîm b. 'Atâ'allâh İbrâhîm el-Ḥasanî et-Tefrişî; 11. yüzyıl; 26,7 x 15,5 cm, 260-270. varaklar].
42. 1503 'Abdullâh b. 'Omar b. Muḥammed el-Beydâvi (685/1286), *Envâru't-tenzîl ve-esrâru't-te'vîl*, [El-Ḥacc Muştafâ b. Ḥasan Âgâ el-Kurdî el-'İmâdî; 23 Safer 1110; 27,5 x 19 cm, 439 varak].
43. 1631 Aḥmed b. Muḥammed b. Muḳaddes el-Erdebîlî (993/1585); *Zubdetu'l-beyân fî tefsîri âyâti'l-Ḳur'ân*,⁴⁴ (âyâtu'l-aḥkâm), [11. yüzyıl; 24 x 13 cm; IV-318. varaklar].
44. 1509 'Alâ'addîn Ebû Muḥammed 'Alî b. Muḥammed b. İbrâhîm el-Ḥâzin eş-Şîhî el-Bağdâdî eş-Şûfî (741/1341), *Lubâbu't-te'vîl fî me'ânî't-tenzîl*,⁴⁵ ['Alî b. Ebû'l-Kâsım eş-Şerîf el-Ḥalfûnî; 26 Zu'l-kade 1265; 23 x 17,5 cm; 428 varak].

⁴² Eser, *Barberiniani orientali* koleksiyonunda kayıtlıdır.

⁴³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.I, s.194. Eserin *Rossiani* koleksiyonu 1013 demirbaş numarasında kayıtlı bir parçası bulunmaktadır (10-11. varaklar).

⁴⁴ *Keşfu'z-Zunûn*'da *Tefsîru'l-Erdebîliyy* ismiyle el-Erdebîlî'ye nisbet edilen bir eser yer almaktadır. Bk. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.I, s.388. Süleymaniye Kütüphanesi'nde aynı müellife ait eser *Zubdetu'l-beyân fî berâhîni aḥkâmi'l-Ḳur'ân* ismiyle kayıtlıdır. Süleymaniye Kütüphanesi (Hacı Mahmud Efendi), Demirbaş no: 000871.

⁴⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.III, s.1228.

45. 966 Cârullâh Ebu'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Omer ez-Zemaḥşerî (538/1144), *el-Keşşâf 'an ḥaḳâ'iki't-tenzîl*,⁴⁶ [7. yüzyıl; 31 x 23 cm, 236 varak].
46. 836 Ebû 'Abdullâh el-Ḥuseyn b. Aḥmed ibn Ḥalaveyh (370/980), *Irâbu selâsîne sûre mine'l-Ḳur'ân*, [27 Cumade's-sani 900; 18 x 13,5 cm, 88 varak].
47. 1193/1 Ebû 'Abdullâh el-Ḥuseyn b. Aḥmed ibn Ḥaleveyh (370/980), *Irâbu'l-Ḳur'ân*, (1-36. ve 53-114. sûreler), [7. yüzyıl; 15,5 x 12 cm; 148 varak].
48. 1722/4 Ebu'l-Ḥasan 'Alî b. İbrâhîm b. Hâşîm el-Ḳummî (329/940), *Tefsîru'l-Ḳur'ân*,⁴⁷ [Ḥaydar b. 'Alî b. Ḥasan b. Muḥammed; 27 Rebîu's-sânî 1135; 21,5 x 15,5 cm; 97-482. varaklar].
49. 1261 Ebû Ḥayyân Muḥammed b. Yûsuf el-Ġarnâfî el-Ceyyânî (745/1344), *el-Baḥru'l-muḥîṭ fi tefsîri'l-Ḳur'ân*,⁴⁸ [2 Ramazan 811; 18 x 14 cm, 298 varak].
50. 1394 Ebû İshâk Aḥmed b. Muḥammed eş-Şa'lebî (427/1035), *el-Keşf ve'l-beyân fi tefsîri'l-Ḳur'ân*,⁴⁹ [7-8. yüzyıl; 25,5 x 17 cm, 161 varak].
51. 959 Ebû Muḥammed el-Ḥuseyn b. Mes'ûd el-Begavî el-Ferrâ' (538/1144), *Me'âlimu't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*,⁵⁰ [23 Cumâde'l-evvel 1188; 32 x 21 cm, 366 varak].
52. 1464 El-Ḥasan el-Fir'amî eş-Şâfi'î, *el-Ġurretu'l-vâdiḥa fi tefsîri'l-Fâtiḥa*, [Ramazan 870; 17,5 x 13,5 cm, 58 varak].
53. 1637 El-Maḥallî (864/1459) ve es-Suyûtî (911/1505), *Tefsîru'l-Celâleyn*, [11. yüzyıl; 20 x 14,8 cm; 398 varak].
54. 1505/1 El-Maḥallî (864/1459) ve es-Suyûtî (911/1505), *Tefsîru'l-Celâleyn*, [Osḡmân b. 'Abdurrahmân b. el-Ḥacc Nî'metullah b. 'Asker; Cumâde's-sânî 1153; 21,5 x 14 cm; 381 varak].

⁴⁶ Vatikan Kütüphanesi 1361/1 demirbaş numarasına kayıtlı 296 varaklı yazma eserin 1-14. varaklarında *el-Keşşâf* tefsîrinden parçalar vardır.

⁴⁷ *Târiḥu'l-turâsi'l-'arabî*, c.II, s.106.

⁴⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.I, s.223.

⁴⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.I, s.390; c.III, s.1184. Vatikan Kütüphanesi'nde 1130/14 demirbaş numarasına kayıtlı 11. yüzyıla ait 365 varaklık yazma eserin 194-195. varakları *el-Keşf ve'l-beyân fi tefsîri'l-Ḳur'ân* tefsîrinden bir parçadır.

⁵⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.IV, s.1378. *Rossiani* koleksiyonu 1013 demirbaş numarasına kayıtlı 228 varaklık eserin 73-76. varakları bu esere aittir.

55. 1504/1 El-Maḥallî (864/1459) ve es-Suyûtî (911/1505), *Tefsîru'l-Celâleyn*, [‘Abdullah b. el-Ḥacc Muştafâ; 4 Ramazan 1175; 21,5 x 14,5 cm; 343 varak].
56. 1352 El-Maḥallî (864/1459) ve es-Suyûtî (911/1505), *Tefsîru'l-Celâleyn*,⁵¹ [13-14. yüzyıl; 21 x 17 cm, 126 varak].
57. 1023 İbn Kerâme el-Beyhâkî (494/1101), *et-Tehzîb fî tefsîri'l-Ḳur’ân*⁵² (40-60. sûreler arası), [Receb 565; 25,5 x 16,5 cm, 233 varak].
58. 1064 İbn Kerâme el-Beyhâkî (494/1101), *et-Tehzîb fî tefsîri'l-Ḳur’ân* (2. sûreye kadar), [6-7. yüzyıl; 23 x 15,5 cm; 190 varak].
59. 1025 İbn Kerâme el-Beyhâkî (494/1101), *et-Tehzîb fî tefsîri'l-Ḳur’ân* (7-9. sûreler arası), [28 Cumade’s-sani 611; 24,5 x 17 cm, 256 varak].
60. 1026 İbn Kerâme el-Beyhâkî (494/1101), *et-Tehzîb fî tefsîri'l-Ḳur’ân* (7-10. sûreler arası), [Zu’l-kade 625; 24,5 x 16,5 cm, 284 varak].
61. 1045 İbn Kerâme el-Beyhâkî (494/1101), *et-Tehzîb fî tefsîri'l-Ḳur’ân* (10-17. sûreler arası), [7. yüzyıl; 24 x 17 cm, 298 varak].
62. 1013 İbn Kerâme el-Beyhâkî (494/1101), *et-Tehzîb fî tefsîri'l-Ḳur’ân*, [Rebiu’s-sani 700; 26 x 19; 217 varak].
63. 1034 Kuṭbeddîn Ebu’l-feth Muḥammed b. Mes’ûd b. Maḥmûd eş-Şirâfî el-Ḳâlî eş-Şuḳḳâr (712/1312’den sonra), *et-Taḳrîb fî t-tefsîr*, [14 Ramazan 1009; 25 x 18 cm, 221 varak].
64. 1392/1 Muḥibeddîn Ebu’l-beḳâ’ ‘Abdullah b. el-Ḥuseyn el-‘Ukberî (616/1219), *et-Tibyân fî i’râbi'l-Ḳur’ân*,⁵³ [8. yüzyıl; 26,5 x 18,5; 1-217. varaklar].
65. 1384/5 Şihâbeddîn Ebü ‘Avf (665/1267), *Muḥtaşaru'l-Besmele*, [16 Ramazan 788; 27 x 18,5 cm, 93-112. varaklar].

⁵¹ Vatikan Kütüphanesi, 1361/1 demirbaş numarasına kayıtlı 296 varaklı yazma eserin 1-14. varaklarında *Celâleyn* tefsîrinden parçalar vardır.

⁵² Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, c.II, s.447.

⁵³ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, c.I, s.312.

YAZMA HÂŞİYELER

66. 1303 Muhyeddin Muhammed b. Muştafâ el-kocevî Şeyhzade (951/1544), *Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî*,⁵⁴ [1124; 21 x 15 cm, 231 varak].
67. 1377 Şeyhzade (951/1544), *Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî*, [11. yüzyıl; 23 x 16,5 cm, 153 varak].
68. 1630 Şihâbeddîn Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî (1069/1659), *İnâyetu'l-kâdî ve kifâyetu'r-râdî*, (Beydâvî'nin tefsîrinin haşiyesi), [11. yüzyıl; 20,5 x 15 cm; 620 varak].
69. 1508 Şihâbeddîn Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî (1069/1659), *İnâyetu'l-kâdî ve kifâyetu'r-râdî*, (Beydâvî'nin tefsîrinin haşiyesi), [11-12. yüzyıl; 21 x 15 cm; 602 varak].
70. 996 Cemâleddin 'Alî b. Muhammed b. Abî'l-Kâsım b. Muhammed el-Hâdî, *Tecrîdu'l-Keşşâf ma'a ziyâdâti nukati litâf*, [Cumâde's-sânî 864; 28,5 x 21 cm, 184 varak].

Sonuç ve Değerlendirme

Vatikan Kütüphanesi bünyesindeki el yazmaları bölümü önemli yazma eserleri muhafaza etmesi bakımından dünyanın sayılı zengin yazma eser merkezlerinden biridir. Yazma eserlerin çoğu Latin, Yunan ve Şark dünyasına ait olan Vatikan Kütüphanesi'nde yaklaşık olarak 80.000 el yazması içerisinde 1798 adet Arapça İslâm eseri bulunmaktadır. Buna göre yukarıda ayrıntılı künyelerini verdiğimiz ve tasnif etmeye çalıştığımız Tefsir alanına ilişkin yazma eserler hakkında genel değerlendirmelerimiz aşağıdaki şekildedir:

1. Bu yazma eserler arasında tespit edebildiğimiz kadarıyla Tefsir ilmine ilişkin çeşitli alanlarda 70 adet el yazması yer almaktadır.⁵⁵ Yazmaların alanlarına göre dağılımı şu şekildedir:

Kur'ân Sözlükleri	2 adet
Genel Ulûmu'l-Kur'ân	2 adet
Garibu'l-Kur'ân	3 adet
Mübhematu'l-Kur'ân	1 adet
Müşkilu'l-Kur'ân	1 adet
Nesh	1 adet

⁵⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.I, s.195.

⁵⁵ Vatikan Kütüphanesi'nde çok sayıda Kur'ân-ı Kerim el yazması bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili müstakil bir makale hazırladığımızı burada belirtmek isteriz.

Âyetlerin Sayısı	1 adet
Tecvîd	15 adet
Kırâ'ât	12 adet
Tefsîr	27 adet
Hâşiye	5 adet

Tefsîr ilmine ilişkin el yazmaları bünyesinde ulûmu'l-Kur'ân eserleri geniş yer tutmaktadır. Ulûmu'l-Kur'ân alanında ise en fazla tecvîd konusunda yazma eser bulunmaktadır.

2. Tefsîr alanına ilişkin yazma eserlerin yer aldıkları koleksiyonlara göre dağılımına baktığımız zaman *Barberiniani orientali* 1 (77); *Borgiani arabi* 4 (132/2; 132/3; 132/4; 169) ve *Vaticani arabi* koleksiyonunun 65 adet yazma esere sahip olduğunu görmekteyiz. *Rossiani* koleksiyonu 1013 demirbaş numarasında kayıtlı el yazma eserde *Envâru't-tenzîl ve-esrâru't-te'vîl* ve *Me'âlimu't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* isimli tefsîrlerden parçalar bulunmaktadır.

3. Tefsîr alanına ilişkin yazma eserler içerisinde 2 adet Kur'ân sözlüğü bulunmaktadır. Bu yazmalar, 718 yılında yazılmış olan el-Ĥanefî'nin *Me'âni elfâzi'l-Ĥur'ân* ve 1116 yılında istinsah edilmiş, el-Miṣrî'nin *Delîlu'l-ĥayrân fi'l-keṣfi 'an âyât (ây)i'l-Ĥur'ân* eserleridir.

4. Yazma ulûmu'l-Kur'ân eserleri toplam 36 adettir. Genel ulûmu'l-Kur'ân'a dair, 1658 demirbaş numaralı ve 973 yılında yazılmış olan Suyûtî'nin (911/1505) *el-İtkân* isimli eseri müellife yakın zamanda istinsah edilmiş olması bakımından kıymetlidir.

5. Garîbu'l-Kur'ân'a dair yazma eserler arasında 833 yılında istinsah edilmiş ve *Borgiani arabi* koleksiyonu 132/3 demirbaş numarasında kayıtlı es-Sicistânî'nin (330/941) *Tefsîru garîbi'l-Ĥur'ân* isimli eseri en eski yazmadır.

6. Mübhemâtu'l-Kur'ân'a dair yazılmış ilk müstakil kitap kabul edilen es-Suheylî'nin (581/1185) *et-Ta'rif ve'l-i'lâm fi tefsîri'l-Ĥur'ân* isimli eserinin 691 yılında istinsah edilmiş bir nüshası bulunmaktadır. Eser, kütüphanede bu konudaki tek yazmadır.

7. Yazmalar içinde müşkilu'l-Kur'ân alanında mevcut bir adet yazma, 839 yılı tarihli İbn Ĥuteybe'ye ait (276/889) *Müşkilu'l-Ĥur'ân* isimli eserdir.

8. Nesh alanında 834 yılında yazılmış el-Bağdadî'nin (410/1019) *Kitâbu'n-nâsiḥ ve'l-mensūḥ fi'l-Ĥur'ân* isimli eseri kütüphanede bu konudaki tek yazmadır.

9. Âyetlerin sayısına dair el-Ca'berî'nin (732/1332) 9. yüzyıla ait eseri *Ĥadîkatu'z-zeher fi 'adedi âyi es-suver* kütüphanede bu konudaki tek el yazmadır.

10. Tecvîd alanına dair eserler arasında 8-9. yüzyıla ait ed-Dâni'nin (444/1053) *el-Vakfu't-tamm ve'l vakfu'l-kâfi ve'l-ḥasen fi kitâbi'llâh*, 9. yüzyıla ait el-Ca'berî'nin (732/1332) *el-Vâdiḥa fi tecvîdi'l-fâtiḥa* ve 843 yılında yazılmış olan ed-Dâni'nin (444/1053) *el-Mukni' fi beyâni resmi ḥaṭṭi'l-meşâḥif* isimli eserleri en eski yazmalardır.

11. 12-13. yüzyıla ait ve 830/4 demirbaş numarasında kayıtlı yazmada Burhâneddîn İbrâhîm el-Ca'berî er-Rebe'î'nin ismi El-Ca'berî olarak, eserinin ismi ise *Tecvîdu'l-fâtiḥa* şeklinde kısaltılarak yazılmıştır.

12. Kırâ'ât alanına dair yazmalar içerisinde 741 yılına ait ve 1511 demirbaş numaralı ed-Dâni'nin (444/1053) *et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'* isimli yazma eseri Kütüphane'de bu alandaki en eski tarihlî yazmadır.

13. Kırâ'ât alanında en fazla İbnu'l-Cezerî'ye (833/1429) ait eserlerin el yazma nüshaları (4 adet) bulunmaktadır. İbnu'l-Cezerî'nin 883 yılında istinsah edilmiş ve 1474 demirbaş numarasında kayıtlı olan *Ṭayyibetu'n-neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* isimli eseri müellife yakın bir zamanda yazılmış olduğundan dolayı önem arz etmektedir.

14. Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan yazma Tefsîrler içerisinde ise en fazla Beydâvî'nin (685/1286), *Envâru't-tenzîl ve-esrâru't-te'vîl* (4 adet) ve El-Maḥallî (864/1459) ve es-Suyûtî'nin (911/1505) *Tefsîru'l-Celâleyn* (4 adet) isimli tefsîrlerinin nüshaları bulunmaktadır. El-Beyhâkî'nin (494/1101), *et-Tehzîb fi tefsîri'l-Ḳur'ân* adıyla beş farklı yazma nüshası bulunan eseri farklı sûrelerin tefsîrlerinden oluşmaktadır.

15. Beydâvî'nin 898, 1503 ve 1507 demirbaş numarasında kayıtlı yazma nüshalarında müellifin adı ve eserinin ismi aynıdır. Ancak 1778 demirbaş numaralı nüshası, yukarıda zikredilen tefsîrinden alındığı belirtilerek *Sûretu'n-nûr* adıyla kaydedilmiştir.

16. Yazma tefsîrler içerisinde en eskisi 1023 demirbaş numarasına kayıtlı ve 565 yılında yazılmış İbn Kerâme el-Beyhâkî'nin (494/1101), *et-Tehzîb fi tefsîri'l-Ḳur'ân* (40-60. sûreler arası) tefsîridir.

17. Tespit edebildiğimiz kadarıyla yazma tefsîrler içerisinde Ḳummî'nin (329/940) *Tefsîru'l-Ḳur'ân* ve Erdebîlî'nin (993/1585) *Zubdetu'l-beyân fi tefsîri âyâti'l-Ḳur'ân* olmak üzere iki adet Şi'î tefsîr bulunmaktadır.

18. 1384/5 demirbaş numaralı Ebû Şâme el-Makdisî'nin (665-1267) *Kitâbu'l-besmele* isimli eseri⁵⁶ Vatikan Kütüphanesi'nde müellifin ismi kısaltılarak Şihâbeddîn Ebû 'Avf olarak ve eserin ismi *Muḥtaşaru'l-Besmele* şeklinde kaydedilmiştir.

⁵⁶ Bk. Tayyar Altıkulaç, "Ebû Şâme el-Makdisî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.10, s.234.

19. Erdebili'ye (993-1585) ait olduğu gösterilen *Zubdetu'l-beyân fi tefsiri âyâti'l-Kur'ân* isimli eser kaynaklarımızda *Zubdetu'l-beyân fi şerhi âyâti ahkâmi'l-Kur'ân* şeklinde kaydedilmiştir.⁵⁷ Kütüphane'deki kayıta yazmanın ahkam âyetlerinin tefsiri olduğu eserin isminde geçmemekte, parantez içinde "âyâtu'l-ahkâm" olduğu bilgisi verilmektedir. Ayrıca kütüphanedeki nüshada *tefsîr*, kaynaklarımızda ise *şerh* kavramı yer almaktadır.

20. Kütüphane'de 4 tane Beydâvi'nin (685-1286) ve bir tane Zemaşşeri'nin (538/1144) yazma tefsîr hâşiyeleri mevcuttur. Beydâvi hâşiyelerinden ikisi Şeyhzâde'ye (951/1544); diğer ikisi de el-Hafâci'ye (1069/1659) aittir.

21. 1475/2 demirbaş numarasına kayıtlı eserin ismi kaynaklarımızda *Hadîkatu'z-zehar fi 'addi âyi's-suver* şeklinde yer almaktadır.⁵⁸ Ancak Vatikan Kütüphanesi'nde eserin isminde yer alan 'addi kelimesi 'adedi şeklinde kaydedilmiştir.

22. 1392/1 demirbaş numarasında kayıtlı eserin müellifi olan el-'Ukberî, kütüphane kataloglarında el-'Ukberâvî; 1712/5 demirbaş numaralı yazmanın müellifi en-Nâblusî, en-Nâbulusî; 132/3 ve 835 demirbaş numaralarında kayıtlı eserin müellifi 'Uzeyzî (es-Sicistânî), 'Uzeyrî şeklinde kaydedilmiştir. Bu tercihler bizce bir okuma yanlıştır.

23. 1682 demirbaş numaralı, 12. yüzyılda ve tecvîd alanında yazılmış 85 varaklık *Risâle*; 1675 demirbaş numaralı, 12. yüzyılda yazılmış, 58 varaklık, *Risâle fi kırâ'ât Hafş*; 1159/10 demirbaş numaralı, 12. yüzyılda ve tecvîd alanında yazılmış, 10 varaklık *Muhtaşar Âdâbu'l-Kur'ân*; 237/1 demirbaş numaralı 11. yüzyıla ait, 8 varaklık, *Tahlîlu'l-Kur'ân* isimli yazmaların müellifleri bilinmemektedir.

24. Kronolojik açıdan yazma eserlerin alanlarına göre dağılımı şu şekildedir:

6. yüzyıl	Tefsîr (1)
6-7. yüzyıl	Tefsîr (1)
7. yüzyıl	Mübhemâtu'l-Kur'ân (1); Tefsîr (6)
7-8. yüzyıl	Tefsîr (1)
8. yüzyıl	Kur'ân Sözlüğü (1); Kırâ'ât (1); Tefsîr (3)
8-9. yüzyıl	Tecvîd (1)
9. yüzyıl	Garibu'l-Kur'ân (1); Müşkilu'l-Kur'ân (1); Nesh (1); Ayetlerin Sayısı (1); Tecvîd (2); Kırâ'ât (2); Tefsîr (2); Hâşiyeye (1)
10. yüzyıl	Genel Ulûmu'l-Kur'ân (1); Garibu'l-Kur'ân (2); Tecvîd (2);

⁵⁷ Bk. Tahsin Yazıcı, "Erdebili, Ahmed b. Muhammed," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.11, s.278.

⁵⁸ Bk. M. Kemal Atik, "Ca'beri," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.6, s.528.

	Kırâ'ât (5); Tefsîr (1)
10-11. yüzyıl	Tefsîr (1)
11. yüzyıl	Genel Ulûmu'l-Kur'ân (1); Tecvîd (2); Kırâ'ât (1); Tefsîr (5); Hâşiye (2)
11-12. yüzyıl	Kırâ'ât (1); Hâşiye (1)
12. yüzyıl	Kur'ân Sözlüğü (1); Tecvîd (3); Kırâ'ât (2); Tefsîr (4); Hâşiye (1)
12-13. yüzyıl	Tecvîd (2)
13. yüzyıl	Tecvîd (2); Tefsîr (1)
13-14. yüzyıl	Tecvîd (1); Tefsîr (1)

Vatikan Kütüphanesi'nde yer alan Tefsîr alanına ilişkin 70 yazma eser içerisinde en fazla eserin istinsah edildiği zaman 9. (11 adet), 10. (11 adet), 11. (11 adet) ve 12. (11 adet) yüzyıllar olmuştur. Bunlardan en eski olanı 6. yüzyıla ait İbn Kerâme el-Beyhaqî'nin (494/1101), *et-Tehzîb fi tefsîri'l-Kur'ân* (40-60. sûreler arası) tefsîridir. Günümüze en yakın olan yazmalar ise 13-14. yüzyıllarda yazılmış 'Abdulgani b. İsmâ'îl en-Nâblusi'nin *Kifâyetu'l-mustefîd fi ma'rifeti't-tecvîd* eseri ve El-Mağallî (864/1459) ve es-Suyûfî'nin (911/1505), *Tefsîru'l-Celâleyn* isimli tefsîrlerinin yazma birer nüshalarıdır.

25. Kütüphane kataloglarında Kur'ân ilimlerine dair eserler içerisinde yer verilen 1456/1 demirbaş numarasında kayıtlı Ebu'l-'Alâ' el-Hasan Ahmed b. el-Hasan İbnu'l-'Atţâr el-Hemedânî'nin (569/1173), *Mubhicu'l esrâr fi ma'rifati ihtilâf'il-'adab fi'l-ağmâs ve'l-aşâr 'alâ nihâyeti'l-icâz ve'l-ihtisâr* [Şevval 843; 20 x 13 cm, 1-34. varaklar] isimli eserinin muhtevası hakkında kesin bir bilgiye ulaşamadığımızdan bu çalışmamızda tasnif etmedik.⁵⁹

Bu yazmalar haricinde Vatikan Kütüphanesi'nde diğer İslâm bilimlerine ilişkin ve ilk dönemlere ait çok kıymetli yazma eserler bulunmaktadır. Biz bu çalışmamızda sadece Tefsîr alanına dair eserleri tespit etmeye çalıştık. Böylece bir tasnif denemesi yaparak bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlamayı hedefledik. Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan ve künyelerini verdiğimiz bu yazma eserlerin diğer nüshaları ile karşılaştırılarak yapılacak çalışmaların Tefsîr araştırmalarına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Albareda, Dom Anselm M., "The Preservation and Reproduction of the Manuscripts of the Vatican Library through the Centuries," *Proceedings of the American Philosophical Society*, 104:4 (1960), ss.413-418.
- Atik, M. Kemal, "Ca'beri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.6, ss.527-528.

⁵⁹ *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde de mezkur eserin el-Hemedânî'ye (569/1173) ait olduğu zikredilmektedir. Bk. Tayyar Altıkulaç, "Ebü'l-Alâ el-Hemedânî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.10, s.287.

- Altıkulaç, Tayyar, "Ebü'l-Alâ el-Hemedânî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.10, ss.286-287.
- _____, "Ebü Şâme el-Makdisî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.10, ss.233-235.
- El-Bağdadi, İsmail Paşa *Hediyyetu'l-'arîfîn*, İstanbul: Vekaletu'l-Maarif, 1955 (ofset baskı: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut-Lübnan).
- Clark, J. W., "On The Vatican Library of Sixtus IV," *Proceedings of Cambridge Antiquarian Society and Communications*, X (1898-1899), ss.1-70.
- Çelebi, Kâtip, *Keşfu'z-Zunûn*, terc.: Rüştü Balcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- Haskins, Charles H., "The Vatican Archives," *The American Historical Review*, 2:1 (1896), ss.40-58.
- <http://www.vaticanlibrary.va>
- Küçükkaşçı, Mustafa Sabri, "Süheyli, Abdurrahman b. Abdullah," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.38, ss.30-32.
- Mahmut Şakiroğlu, "Cerulli, Enrico," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.7, s.426.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman, *Süleymaniye Kütüphanesi'nde Bulunan Yazma Tefsîrler (Metot ve Kaynaklar)*, İstanbul 2002.
- Mycue, David, "Founder of the Vatican Library: Nicholas V or Sixtus IV?," *The Journal of the Library History (1974-1987)*, 16:1 (1981), ss.121-133.
- Richler, Benjamin, *Hebrew Manuscripts in the Vatican Library*, Citta del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2008.
- Sayle, Charles, "The Vatican Library", *Library*, 1-6:1 (1894), ss.327-343.
- Sezgin, Fuat, *Târîhu'l-turâsi'l-'arabî*, Riyad 1991.
- Suyûfî, Celâleddîn, *el-İtķân fî 'ulûmu'l-Ķur'ân*, thk. Fevvâz Aĥmed Zemerlî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2004.
- Vida, Giorgio Levi della, *Elenco dei Manoscritti Arabi Islamici Della Biblioteca Vaticana*, Citta del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1935.
- _____, *Secondo Elenco dei Manoscritti Arabi Islamici Della Biblioteca Vaticana*, Citta del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1965.
- Yazıcı, Tahsin, "Erdebîlî, Ahmed b. Muhammed," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.11, s.278.